



gospodarske, obertniške in narodne.

V Ljubljani v sredo 24. novembra 1858.

Repna bolezen.

Že pretekle leta smo slišali tu in tam ljudi tožiti, da jim repa gnije. Letos se je ta nadloga huje prikazala in sicer tako, da že od deleč v hramu smerdí, kjer je več bolne repe. V Šiški smo te dni vidili več take gnjiline, in v pisarnici kmetijske družbe imamo dve debele repi, ki od zunaj in znotraj prav zlo kažejo, da ste bolne.

In kakošna je ta bolezen? Ravno takošna kakor tista krompirjeva, ki nam že od leta 1844 zlo nagaja, vendar pa hvala Bogu! zadnje leta močno odjenjuje.

Ali se je repna bolezen še le v hramih pokazala ali pa že na njivi — na repnem perji (cimi) — začela, ne vémo, ker dozdej je malokdo na-njo porajtal. Gotovo pa je, da je krompirjevi bolezní popolnoma podobna in da kakor ona se tudi ta razodeva v dvojni podobi: ena je prava gnjiloba, druga pa suha trohljivost, ktera se od navadnega gnjijenja loči po tistem rujavem obrobku pod kožo okoli in okoli in se od kraja zmiraj bolj razširja proti sredi. Tiste rujave trohljive maroge pod kožo ali tudi po sredi repe so prave znamenja te bolezni, ki se loči od navadne gnjilobe.

Koliko smo nekdanj vgibovali: od kod da izvira krompirjeva bolezen, in kaj vse smo dolžili! Očitno je zdaj, ker se repa le iz semena prideluje, pa tudi boleha, da smo dosti po krivem sodili, in čedalje bolj uterjena resnica je, da bolezen ne tiči v sadu, ampak da izvira od unanjih vzrokov, kateri pa nam niso znani. Kakor se širijo včasih kuge med ljudmi in živino, tako imajo tudi rastline svoje kuge, ktere mahoma pridejo, delj ali manj časa terpijo, potem pa spet zginejo. Škoda le, da se učeni botanikarji še tako malo pečajo z rastlinskimi boleznimi (Pflanzenpathologie)!

Nam kmetovavcom pa, ki imamo kaj bolne repe, more zdaj le skerb biti, da si, kolikor moremo, odvernemo škodo, ki nam jo žuga ta bolezen. Treba je tedaj, da repe preveč na debelo ne nasipamo v shrambah; — da jo večkrat preložimo ali rahlo premečemo in pri tem pregledamo: ali je zdrava ali ne; — kar se nam je ne zdi čisto zdrave, naj jo berž odločimo; — kar je nagnjitega, naj odrežemo in na gnoj veržemo, še zdrave kosce pa za živino porabimo, da tako v prid obernemo, kar bi zanemarjeno gotovo v zgubo šlo.

Vstregel nam bode, kdor nam piše, če je tudi v njegovem kraju ta bolezen, da zvemo: ali je repna bolezen še le na malo krajev stisnjena ali pa že bolj razširjena.

Gospodarske skušnje.

(Krota dobrotljiva stvar v nogradih). Francozki časnik „La Science pour tous“ piše, da v nogradih živi več keberčkov, zlasti iz verste tistih, katerim se otiorhinus pravi, kateri ponoči tertam očesa odšipujejo in se potem v zemljo za pavec globoko zarijejo. Po dosedanjih skušnjah ni zoper ta merčes nobene druge pomoči razun krot, ki so pridne varuške nogradov; krot z jezikom lovi te škodljivce, kateri zvečer in ponoči po zemlji lazijo. Ronget je ubil krot, ki je eno uro omenjene merčese lovila in je najdel v njenem želodcu 30 takih keberčkov.

Koliko jih pač utegne ta koristna žival leto in dan pokončati vinogradom v dobro!

Kako se olje napravlja iz rička.

Iz tominske okolice smo unidan prejeli od posestnika gosp. Andreja Kovačič-a sledeče pisemce: „Novice“ so nam kmetovavcom v 43. listu t. l. živo priporočale sejati riček ali drenulje. Lansko leto so mi gospod Jožef Duller poslali nekoliko tega oljnatega semena za poskušnjo. Vsejal sem ga, in dobro se mi je obneslo. Ker pa pri nas še ni znano, kako se iz rička olje dela, lepo prosim, naj bi „Novice“ še povedati in popisati hotle, kako se iz rička olje napravlja? ali se mora poprej zernje stleči? in kako?“

Obernili smo se s tem vprašanjem naravnost do tistega moža (gosp. Jožef Duller-ja), kteremu gré čast, da je prvi v naši domovini setev rička razširil in kateri ume iz rička tudi tako lepo olje napravljati, da je prejel v veliki lanski dunajski razstavi častno pohvalo za-nj. Prijazno nam je berž poslal sledeči odgovor na ono vprašanje:

„Na vprašanje: kako se iz rička olje napravlja? ali je treba poprej zernje stleči? in kako? — odgovorimo le-to:“

„Iz rička se olje ravno tako dela, kakor iz drugih oljnatih semen, postavimo, iz lanenega ali ogeršičnega semena, iz bučnih pešk, iz bivca itd. Oljarji, kateri znajo laneno seme za olje rabiti, naj rabijo riček ravno tako. — V Bavti vasi blizu Novega mesta je že zdavnej oljarnica, kamor novomeška okolica že od nekdanj svoje oljnate pridelke: laneno seme, konoplje itd. predelovat nosi. Zdaj donša ona tje tudi riček, kterega se je jako poprijela, in lastnik bavtavske oljarnice tistega kakor druge take semena izdeluje. — V Preski nad Ljubljano proti Loki so nekdanj veliko lanenega olja napravili, gotovo bojo tudi ričkovo olje tam znali napravljati, ako se riček tje donša.“

J. Duller.

Dober nauk tistim, ki vsako novo reč radi zametujejo.

Ko je v zadnji polovici 16. stoletja krompir iz Amerike prišel na Angležko, si je kupil nek bogat grajšak v Škocii semena in ga vsadil na svoj vert. Ko je krompir pognal zeliše, je mislil, da to je toliko hvaljeni krompir za jesti. Grajšak povabi tedaj vse svoje znanke iz cele okolice, da bi pokusili novo jéd. Veliko pojedino je napravil in na sredo mize je postavil kuhani krompirjevec. Al kako so zamerdali povabljeni gosti, ko so pokusili ono zeliše! Le en glas je bil, da to ni jéd za ljudi, in naj se gré solit, kdor hvali slabo travo. Grajšak vès togoten pošlje po vertnarja in mu ukaže, pri tej priči izruvat vès novi sad. Ko vertnar ruje zeliše, najde v zemlji krompir. Modrejši kot gospodar njegov ne zaverže podzemljíc, ampak jih kuhati dá. Zdaj še le so spoznali dobroto krompirja, so ga spet sadili in ne več opustili.

Tako gré pri nas, pa tudi drugod, z marsiktero novo rečjo, naj je sad ali mašina ali kaj drugzega. V nerodnih rokah se skazi marsikaj, in berž se zaverže potem cela dobra stvar!

Kako dolgo je terpelo, preden so se pri nas ljudje krompirja poprijeli; z briči so jih gosposke mogle siliti, da so ga sadili. Na Rusovskem so pa še zdaj kraji, kjer kmetje od krompirja nič nočejo slišati, ker pravijo, da krompir človeka naredi neumnega!

Pogled po kmetijstvu in obertnijstvu

v našem cesarstvu.

Iz popisovanj (statističnih tabel), ki jih je vlada ravno dala na svetlo, pozvedamo, da lansko leto je štelo naše cesarstvo po vseh svojih deželah 6 milijonov in 981,960 kmetovavcov, 1 milijon in 17,468 kupcov (tergovcov), obertnikov in rokodelcov, 38,649 pohišnih kramarjev (havzirarjev), 2 milijona in 37,258 poslov (931,863 moških, 1 milijon in 105,259 pa ženskih), 2 milijona in 798,456 delavcov (taberharjev) in sicer 1 milijon in 557,469 moških, 1 milijon in 240,987 pa ženskih.

Mikavno je dalje zvediti: koliko dohodkov donašajo kmetije in hiše, koliko si prislužijo fabrike, obertnije in rokodelstva, koliko vsi posli in delavci skupaj na leto. Iz ravno omenjenih popisovanj zvemo, da vse kmetijstvo v našem cesarstvu donaša na leto posestnikom 249 milj. in 25,817 gold., — hiše donašajo hišnim gospodarjem 99 milijonov in 744,999 gold., fabrike, obertnije in rokodelstva pa 253 milijonov in 874,188 gold., možki posli (po 121 gold. na leto rajtani) si prislužijo skupaj 113 milijonov in 10,647 gold., ženski (po 102 gold. na leto) pa 113 milijonov in 339,530 gold., možki delavci (po 136 gold. na leto rajtani) 212 milj. in 541,818 gold., ženske delavke (po 95 gld. na leto) 117 milijonov in 716,753. Vsi dohodki raznih stanov — brez duhovnov, vojakov in cesarskih uradnikov — se tedaj na leto štejejo na 1335 milijonov in 38,335 gold. Vse nepremakljivo premoženje v našem cesarstvu pa je v vsem skupaj vredno 10,014 milijonov in 314,834 gold.

Še enkrat o denaru ADNAMAT.

Spisal Davorin Terstenjak.

Zvedel sem, da so prijatelji in neprijatelji slovenskega starinstva moj članek: „O staroslovenskem denaru Adna mat“¹⁾ pazljivo prebirali, in, čeravno niso vsi zadovoljni bili z mojimi razlagami, jih je vendar ta okolščina zaunemala: da imamo točne dokaze o denaru, kateri se je velel mat, mate, matir, medel, metel, kar ni drugo, kakor pokvarjena oblika izvirne matel, metel.

Kako staro je ime mate za neki denar pri Španjoli, mi ni znano. Toliko vem, da je mat že leta 1497 v Španii znan denar bil. Ob času pragmatične sankcije je sreberni drobiž bil razdeljen v: Reale, Piastre, Mate in Pesos d'otto.²⁾ Braunschweigske matir pa že najdem leta 1490, toraj 7 let prej, kakor na Španjolskem.³⁾

Že v svojem prvem članku sem rekel, da imena mat, mate, matir utegnejo izperva biti slovanske in so po občenju Slovanov z Nemci in Španjoli morebiti prišle do teh narodov, kakor gotiške cant, cjatka, penez od Gotov do Slovanov.

Ker je to poznamovanje že za Rimljanov pri norenskih Slovencih bilo v navadi, in ker Tacit⁴⁾ sam terdi, da stari Germani niso poznali denarov, ampak da še le Rimljani so jih naučili prijemat denare, je tedaj poznamovanje mat, mate, matir za sorto denarov slovensko, in med svojimi razlagami bi se jaz najbolj poganjal za ono iz korenike mat = concidere, caedere, abscondere, secare.

Ta korenika je obče blago indo-evropejskih jezikov *) in sicer 1. sansk. (vedsk. narečje): meth, mith, caedere, schlagen.¹⁾ 2. gotiški: maitan, caedere.²⁾ 3. keltski: matar, metar, concidere, secare, iz ktere v novih keltskih narečjih, kakor ste galsčina in irščina: meithle, messoris žnjeci = scindentes, meadag, culter, nož = scindens, secans,³⁾ 4. škandinavski: maitar, concidere, secare, latinski: meto (messui), abhauen, abschneiden, 5. staro-visoko-nemški: meizzan = maitan, scindere, zato: Stein-mez = Stein-mets, Mez-ger = Metsger, mezzeln = metseln itd. 6. slovanski in sicer česki: mejtiti, interluccare, meit', mit', silva caedua, rusk. mjetiti v prvotnem pomenu: durch Einschnitte bezeichnen, mjetka, signatura, Zeichen, po pravem: Einschnitt,⁴⁾ slov.: metiti = posekati, matoh, metun = sekač, der Holzhauer, matika, Haue, secans, scindens instrumentum.

V prestarem slovenskem jeziku starih Norencov so toraj govorili matiti, in Bopp ima prav, ako terdi, da cerkvenoslov. jat', jet' (Б, je) se je izvirno glasil kot a, kar še prikladi poterjujejo, postavimo, cerkvenoslov. КЪГѢ (kūgdje, k'gdje) se v slovenščini glasi: kada, k'da, g'da, in tudi v besedi matika se je še ohranil izvirni glasnik.

Glasnik Б, je, je postal iz a + i = sansk. é, zato še cerkvenoslov. besede: bjeli, ljepi, rjeka bodeš čul izgovarjati v več krajih Štirskega in Kranjskega kot: baili, laipi, raika, beili, leipi, reika. V cerkvenoslovenščini, serbsčini in rusčini je j skočil pred e, in je uslabil izvirni a, in iz tega dela so mogli najti za ta glasnik posebno pismenko. **)

Izvirni a čuješ še v besedi rakita, die Fluss-, Bachweide namesto: rekita = cerkvenoslov. rjekita, dalje pa najdeš v jeziku polabskih Slovanov in sicer v glinjskem narečju: mlaka = cerkvenoslov. mljeko, Milch, dara = djera, člavak = človjek¹⁾ itd. Primeri še poljsk. kviat in jugoslovansk. cvate = cvjete.

Mat toraj izrazuje to kar met, mjet, mjetka v prvotnem pomenu: das Abgehaene, Geschlagene, Geprägte; in to poznamovanje je prav naravno za denar. Prej kakor so denar kovali in mu dali ali četverovogljato ali pa okroglo podobo, so s kleščami košček od sreberne ali zlate štanžice odmatnili = odsekali in tako je odmaten, odmeten, odmjeten komad dobi ime: mat, mjet.

Tako je nastalo rusko poznamovanje rubelj. Učeni Krünitz²⁾ piše o tem imenu: „Als bei den Russen Silber der Massstab des Werthes der Waaren geworden war, goss man es in die Form kleiner Stäbe, in welche Kerben (russ. rublji) gehauen wurden, damit man leicht etwas abrechnen konnte, hievon haben die Rubel den Namen erhalten.“ Toraj se mat in rubel v pomenih čisto ujemate

*) Celó v hebrejščini in arabščini pomenjuje po Gesenii metil etwas Geschmiedetes, arabski: matal, schmieden, iz ktere korenike bi jaz geršk μεταλλον, Bergwerk, Metall, izpeljeval in besedo imel za izposojeno od Foiničanov, od katerih so Gerki več besed v svoj jezik prejeli. Izpeljava iz μεταλλων, nachforschen, je preveč nenaravna. Pis.

¹⁾ Kuhn „Zeitschrift“ V, 53. ²⁾ Diefenbach „Vergleich. Wörterbuch der goth. Sprache“ str. 22, 23. ³⁾ Meier v Leibnitzovih „Collectanea etymolog.“ ed. Eccard str. 298. ⁴⁾ Hanuš v „Archiv für österr. Geschichtsquell.“ 18. B. str. 45.

**) Ostroumni Bopp („Vergl. Gramm.“ I. B. I. Hälfte str. 141) piše o glasniku Б, je: „Sowie das lateinische é nicht bloss von diphthongischer Herkunft, sondern auch gelegentlich wie das griechische η die Entartung eines ursprünglichen a ist, so auch das slawische Б, je und das lithauische ē.“

¹⁾ Glej Šafařík „Slawische Alterthümer“ II. stran 622. ²⁾ Krünitz I. c. stran 496.

¹⁾ Glej „Novice“ list 44. in 45. tega leta. ²⁾ Busse „Kenntnisse und Betrachtungen des neueren Münzwesens“ II. del str. 76. ³⁾ Krünitz „Encyclopedie“ 97 del str. 366. ⁴⁾ Tacit. Germ. cap. 15.